

La internacionalització de la geografia catalana

M. Dolors Garcia Ramon

*Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
Mariadolors.garcia.ramon@uab.cat*

Aquest és un tema que sempre m'ha interessat, des que molt jove, i tornant d'un llarg període d'estudi a la Universitat de Berkeley, al 1970, em vaig adonar que a Barcelona es discutien temes geogràfics molt similars als que jo havia escoltat als EUA i que, en canvi, a Madrid no se'n parlava. També em va sorprendre molt agradablement que l'ambient de la geografia a Barcelona era molt diferent del que jo recordava de quan em vaig llicenciar el 1966. Recordo les vives discussions a l'entorn de l'article de Schaefer que Horacio Capel va traduir i publicar (Schaefer, 1970) i que a Madrid ningú coneixia encara... (tinc entès que va ser Pilar Riera qui el va donar a conèixer a Capel després d'una estada a la London School of Economics).

D'aquesta primera vivència arrenca el meu interès per estudiar el paper –que jo creia important– que la geografia catalana va jugar en el procés d'innovació temàtica i metodològica en la geografia espanyola a partir de mitjans dels 60. En els darrers decennis aquest paper potser s'ha difuminat una mica, o més ben dit, la geografia a la resta d'Espanya s'ha “espavilat” de manera que la influència de la innovació temàtica i metodològica estrangera s'ha fet sentir de forma similar.

Però estem celebrant el cinquantenari de la *Geografia* de l'Aedos i no vull deixar de comentar que va ser tot una fita en aquest procés d'innovació. Lluís Riudor (que va escriure la seva tesi doctoral sobre l'impacte de l'herència vidaliana a Espanya) ens va transmetre la idea que la geografia catalana va ser la primera de saber posar-la al dia (el que s'anomena “aggiornamento”) amb la que, segons ell, és la millor síntesi regional a la geografia espanyola fins a principis dels anys 60 (Riudor, 1989).

Crec que per explicar-se aquest ambient d'ebullició metodològica a Barcelona han intervingut diferents factors. En primer lloc el gran reforçament de l'estatus de la geografia a la UB en traslladar-s'hi, el 1966, el professor Vilà Valentí des de Múrcia, i la implantació, poc mes tard, d'un pla flexible a la Facultat de Lletres (pla Maluquer) que permetia l'especialització en geografia. També va ser molt important la creació el 1969 a la Universitat Autònoma, de recent creació, dels ensenyaments de geografia dins del Departament de Ciències Socials, sota la direcció d'Enric Lluch. I també el fet que joves llicenciats (que després van ser professors) van passar temporades llargues a departaments estrangers

anglosaxons (LSE, Reading, Berkeley, Bristol i altres) a finals dels anys 1960 i 1970. Els que vam viure en primera persona aquells moments de canvi podem de dir que es respirava en l'ambient una sensació de crisi metodològica i una necessitat inajornable de tallar amb el passat i de trobar noves vies d'anàlisi i d'interpretació geogràfica.

També he de dir, de bon principi, que en la meua presentació em basaré en treballs ja publicats, que jo i alguns col·legues hem anat fet en els últims 25 anys. La internacionalització la mesuro de dues maneres. En primer lloc per la introducció de nous paradigmes en la recerca, i això ho faig a través de l'anàlisi de les tesis doctorals relacionades amb el món rural i presentades a les universitats catalanes fins el 1984 (van ser 17 tesis que relacionem al final d'aquesta aportació). Les tesis són un bon reflex de les recerques pioneres perquè es tracta de treballs sòlids i no d'iniciatives volàtils. Quedi ben clar que no pretenc valorar les tesis en si mateixes sinó només com a indicadores de la recepció de nous corrents en la geografia a Catalunya. En segon lloc, i de forma molt més resumida, valoro la internacionalització a través d'una anàlisi bibliomètrica del nombre de cites estrangeres que tenien les 20 revistes de geografia espanyoles en el període escollit. Per cert, no s'inclou la revista *Treballs de la SCG* perquè es volia estudiar només la geografia "oficial", és a dir, la dels departaments universitaris i la del CSIC.

Segons el treball de M. D. Garcia Ramon i Joan Nogué (1985) la tesi de Maria de Bolòs (1966) és l'última tesi de geografia regional presentada per un professor universitari de Catalunya, la qual es va defensar a la Universitat de Madrid, l'única que llavors atorgava els doctorats. En el treball mencionat, Nogué i jo mateixa destaquem una de les primeres tesis presentades a la UB, la d'Horacio Capel (1971) sobre *La red urbana española (1950-1960)*, que reflecteix amb fidelitat l'ambient eufòric i de canvi al qual em referia abans. La temàtica i la reflexió metodològica són tan interessants que cal considerar-la com un punt d'inflexió en l'evolució de la geografia catalana. Val la pena citar alguna frase del pròleg:

"Aquesta tesi constitueix el final d'una llarg procés de recerca i preocupació pel tema. Final no només en el sentit de culminació dels esforços, sinó també d'esgotament de tota una metodologia que fins ara hem anat utilitzant i que ja avui... considerem insatisfactòria... (ja que) dificulta sovint la comparació dels resultats obtinguts i impedeix la generalització dels resultats".

Per una banda es rebutja l'estudi regional com a model de tesi per ser excessivament descriptiu i gens generalitzador, i s'insisteix en el fet que l'anàlisi específicament geogràfica és l'anàlisi espacial, clarament en la línia de Schaefer. D'altra banda es posa un gran èmfasi en la necessitat d'introduir l'ordinador, afirmació molt rupturista per a aquells anys. S'introdueixen enfocaments molt nous (per exemple, el model de la base econòmica) i per primera vegada el pes de la bibliografia en anglès és més gran que el de la francesa.

La tesi de Tomàs Vidal (1973) es refereix al món rural, encara que només en els seus aspectes demogràfics. Crec que són ben innovadores la insistència en l'anàlisi de la variable espacial per se (en un intent per justificar en última instància l'enfocament geogràfic a l'estil de Schaefer) i l'elaboració d'un model de migracions del camp (paraula i concepte poc utilitzat en cercles geogràfics del moment a Espanya). La tesi de Santi Roquer és més de tipus regional, però insisteix en el pròleg que "no hem pretès fer un estudi regional clàssic, sinó que el nostre mètode ha consistit a aplicar a una determinada àrea geogràfica (que actua com exemple) una sèrie de plantejaments teòrics previs".

En la tesi de M. Dolors Garcia (1975) es planteja ja clarament una investigació en la línia teoreticoquantitativa. S'utilitza l'ordinador amb profusió, el mostreig territorial i tècniques multivariables (l'anàlisi factorial i canònica i el model de Von Thünen). L'aparell bibliogràfic és quasi exclusivament anglosaxó i la regió/planura que s'estudia és la cota per sota dels 300 metres del Baix Camp, per tal d'obtenir un espai-laboratori similar a la "famosa plana isomòrfica" dels quantitativus.

En la tesi de Roser Majoral (1979) no es posa l'èmfasi en l'elaboració d'un model sinó en el tractament per ordinador d'un ingent banc de dades i en la utilització de tècniques d'anàlisi multivariable molt innovadores.

En relació a la introducció de l'enfocament marxista i radical cal reconèixer que arriba amb un cert retard, sobretot si considerem la radicalització a la qual havien arribat altres ciències socials i també el favorable entorn sociopolític de l'Espanya postfranquista. Manuel Castells—exiliat llavors a París—va publicar ja en castellà als anys seixanta, però el seu mètode d'anàlisi fou aplicat bàsicament en altres disciplines (urbanisme, etc.). Caldrà esperar fins al 1978 per trobar una tesi en aquesta línia, tesi que, tot i ser de geografia urbana, representa un punt d'inflexió important i per això en parlo ara.

La tesi de Carles Carreras està clarament influenciada pels pensadors marxistes francesos dels anys seixanta i principis dels setanta, com també pels urbanistes marxistes italians. L'única influència important de l'escola radical anglosaxona sembla ser l'obra de David Harvey.

En el camp de la influència marxista francesa cal citar també la tesi de Joan Eugeni Sánchez (1983). L'objectiu és ambiciós: relacionar mode de producció social i formació d'un espai concret d'àmbit relativament ampli, i toca també el món rural. Però l'aportació més original se situaria en el camp de la geografia política: s'intenta analitzar l'espai català des de l'òptica de les relacions de poder que l'articulen. La perspectiva és clarament interdisciplinària, cosa que no estranya, ja que l'autor procedeix del camp de la sociologia.

Amb tot, hi ha un parell de tesis que intenten compaginar l'enfocament marxista amb el quantitativu. La tesi d'Helena Estalella (1981) integra l'enfocament marxista en l'estudi històric de la propietat de la terra amb un model de jerarquia de ciutats (en funció de l'excendent agrari) que recorda clarament al model de W. Christaller. Més clara apareix aquesta compaginació en la tesi

d'Antoni Tulla (1981), economista de formació. Per una banda aplica el model de difusió de Hägerstrand i, per altra, demostra que el criteri de funcionament de les explotacions agràries ve determinat pel valor brut de la producció i no per la rendibilitat del capital. Les tècniques són molt sofisticades i l'autor es molt receptiu a les idees de la nova geografia (havia estudiat a la Universitat de Bristol).

La ciència del paisatge o geografia del paisatge integral apareix com alternativa a la geografia física tradicional vidaliana amb un nou cos teòric, influenciat en gran part per l'escola de Tolosa. Les tesis de Josep M. Panareda (1978) i de Joan Sabí (1982) en són un bon exemple, i aquest enfocament no es troba en aquells moments en cap altre departament de geografia a Espanya.

La tesi de Joan Nogué va ser la primera a Catalunya i a Espanya que va utilitzar els pressupostos filosòfics de l'enfocament fenomenològic i postmodern. S'hi analitzen els "mons viscuts" geogràfics de 5 grups d'experiència ambiental, entre ells els pagesos, els neorurals i els estiuejants. La influència dels humanistes anglosaxons és evident però Nogué també es basa en els plantejaments de l'italià Turri i les aportacions del francès A. Fremont sobre l'*espace vécu*. En definitiva, a través de les tesis es detecta clarament que a partir de 1967 i fins els anys 1980, un bon grapat de joves professors i llicenciats es giraven d'esquena a l'enfocament regional i vidalià, i s'orientaven cap als nous corrents anglosaxons coneguts personalment per alguns d'ells.

I passo ara, breument, a les segona mesura d'internacionalització que he esmentat i que vam estudiar en diferents treballs (Garcia Ramon i Nogué, 1985; Garcia Ramon, 1986; Garcia Ramon, Nogué i Albet, 1992).

El tema de la llengua de les cites dels articles és, des de sempre, una mesura considerada molt rellevant en les anàlisis bibliomètriques. Parlant no només de Catalunya sinó del total espanyol, es veu com del 1940 al 1986 la distribució per idiomes de les cites estrangeres reflecteix ja un canvi d'influències/paradigmes en la geografia espanyola. Per exemple, la freqüència de cites franceses és discreta però sostinguda, i això mostra els estrets lligams amb l'escola francesa des del període d'entreguerres, uns lligams que en els anys 1970 es van anar debilitant. S'observa també una efímera però vigorosa influència alemanya els anys 1940, prolongació de fet de les relacions científiques anteriors a la Guerra Civil espanyola. I, finalment, l'atracció de la geografia anglosaxona es manifesta clarament en el creixement de les cites en anglès a partir de 1970, i és aquí on les revistes catalanes tenen un paper molt destacat.

Efectivament, vam fer una classificació de les 20 revistes espanyoles en funció de la receptivitat a les innovacions metodològiques de l'estranger. Cal remarcar que partíem del supòsit que els articles solen ser més innovadors que els llibres i que les cites en anglès en aquell moment acostumaven a vehicular també influències més innovadores.

De les diferents tipologies de revista que van sortir en aquesta classificació, el primer grup (o sigui, el més receptiu a innovacions estrangeres) estava només

ocupat per tres revistes i totes tres catalanes: *Revista de Geografia*, *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i *Geocrítica*. Les variables utilitzades per a la classificació les podeu consultar (Garcia Ramon, Nogué i Albet, 1992) i tampoc no entraré en la metodologia, perquè seria llarg i complex i també es pot consultar amb detall a la mateixa publicació.

Les tres revistes mencionades presenten percentatges molt alts en gairebé totes les variables considerades i, certament, han jugat un paper destacat en la innovació metodològica.

Geocrítica constitueix un cas peculiar, ja que la presència de treballs firmats per autors estrangers (sovint traduccions) és molt forta, encara que les influències anglosaxones no hi destaquen de forma particular. Aquestes tres revistes presenten una notable homogeneïtat quant a contingut: pes escàs de la geografia física, elevat percentatge d'articles sobre concepte i mètode, i proporció relativament baixa d'articles d'àmbit territorial reduït (en realitat una gran part dels articles no tenen localització, atès el seu caràcter metodològic). Segons les recerques a què m'acabo de referir, és prou clar que la geografia espanyola s'ha caracteritzat, en el conjunt del període estudiat, per una escassa permeabilitat a nous corrents geogràfics de l'exterior i per una forta inèrcia dels plantejaments ja arrelats.

Aquest no és pas el cas de la geografia universitària catalana en el període que va del 1967 a mitjans o finals dels 1980. La geografia catalana, en aquests anys, ha passat veritablement per una fase de màxima receptivitat a noves metodologies. En aquest sentit, ha estat un vehicle fonamental per a la transmissió de nous plantejaments en un període en què la geografia espanyola no es caracteritzava precisament per la seva apertura a l'exterior.

Potser no es pugui afirmar exactament el mateix de les dues últimes dècades, o almenys jo no tinc dades tant objectivables sobre el tema. Però sí sabem que la geografia catalana ha estat molt activa en la recerca i en la seva internacionalització. Per il·lustrar aquest fet amb unes pinzellades només cal citar dos informes de l'Asociación de Geógrafos Españoles (AGE). El primer d'ells es va presentar al Congrés de la Unió Geogràfica Internacional (UGI) a Glasgow el 2004 (AGE, 2004); el segon informe a què em referiré es va publicar el 2014 i té com a tema central l'estat de la recerca en geografia al conjunt d'Espanya (Lasanta i Martín Vide, 2014).

En el llibre/informe de l'AGE per al congrés de Glasgow de 2004, vam escriure un capítol (Riera, Garcia Ramon, Oliver i Lavall, 2004) del qual només destacaré un parell de coses que demostren el grau d'internacionalització més gran de la geografia catalana respecte la de la resta d'Espanya. En primer lloc s'observa una participació més ampla dels geògrafs i geògrafes catalanes en els comitès de redacció de revistes estrangeres. Per tot l'Estat vam detectar 42 participacions, però que implicaven només 14 universitats. També s'observa una concentració en el professorat, és a dir, només són 25 els professors i professores que hi participen, i el 50% d'aquests pertanyen a les universitats de Barcelona i Madrid. I una data molt interessant per afegir: tres professors concentren el 25%

de la participació espanyola (els tres pertanyen a les universitats de Barcelona). És cert que es tracta d'una concentració de les relacions internacionals en poques persones, però també vol dir molts contactes internacionals dels quals se'n pot beneficiar el professorat dels respectius departaments. En segon lloc, quan s'examina la contribució del professorat a les revistes indexades de l'*Institute of Scientific Information (ISI)* s'observa que en el període estudiat (del 1980 al 2000) es van localitzar 262 documents indexats ISI i que la primacia la té la Geografia física. Però quan s'analitzen les dades espacialment, per comunitats autònomes, es detecta que Catalunya és la que té una presència més destacada: el 30% de tots els documents es concentren a les seves universitats, una proporció molt més alta que la que li correspondria pel nombre de professors.

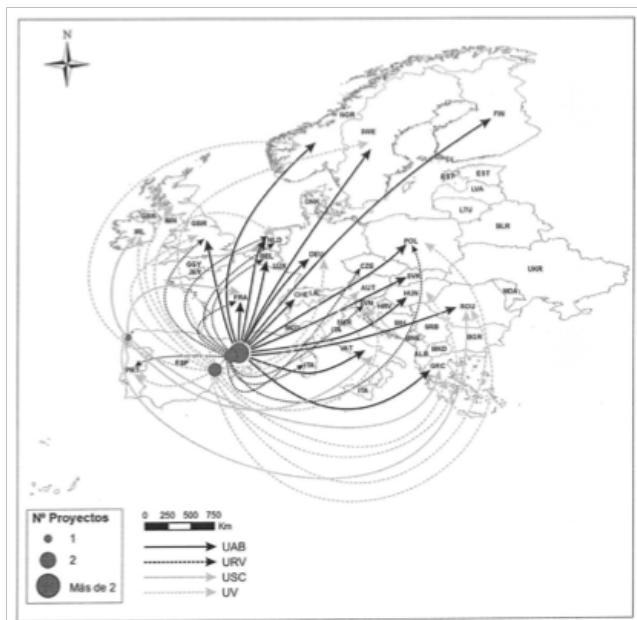
En el llibre/informe de l'AGE de 2014 (Lasanta i Martín Vide, 2014) apareixen unes dades molt significatives. En el tema sobre la distribució territorial de la investigació en els *Planes Nacionales* (2000-2012) es veu clarament que les universitats catalanes destaquen en gran manera en l'obtenció de projectes de recerca de la línia Geografia del Plan Nacional del Ministerio, una dada significativa ja que es refereix a un període relativament llarg (12 anys) i perquè, després dels projectes europeus, els projectes del Ministerio són els de més prestigi en la recerca acadèmica. En primer lloc destaca la Universitat de Barcelona (UB) seguida de prop per la Universitat Autònoma de Barcelona, i després segueix la Universitat de Lleida (UdL), la Universitat Rovira i Virgili (URV) (quasi empatada amb la Universitat Politècnica, UPC) i finalment la Universitat Ramon Llull (URL). És important destacar que el conjunt d'aquests projectes obtinguts per les universitats catalanes pesa molt més que el de qualsevol altra comunitat autònoma (Esparcia, 2014).

Aquesta situació es veu reforçada quan es tenen en compte el nombre de grups de recerca en els departaments de Geografia i organismes de recerca. Efectivament, als departaments de Geografia de les universitats catalanes és on proporcionalment hi ha més grups de recerca institucionals aprovats: n'hi ha 33, mentre que el total d'Espanya és de 129. És a dir, els grups catalans representen un 26% del total espanyol, un percentatge força més alt que el que tocaria pel de professorat (Esparcia, 2014).

I finalment, el mapa (fig. 1) que ens mostra el capítol sobre les xarxes internacionals de recerca de projectes de la UE –projectes ESPON– és molt revelador del grau d'internacionalització de la recerca en la geografia catalana. El paper de la UB és important, però sobretot destaca en gran manera la UAB.

Per tant i, ja per acabar, crec que la geografia catalana –seguint l'esperit tan innovador de la *Geografia* de l'editorial Aedos, com he comentat al principi de la meua presentació– ha jugat un paper molt importat en el procés d'innovació temàtica i metodològica en el conjunt de la geografia espanyola a partir de mitjans o finals dels 1960 i, durant algunes dècades (sobretot fins a finals dels 1980) ha estat un motor destacat de la seva internacionalització.

Figura 1. Xarxes d'investigació formades a partir dels projectes ESPON desenvolupats entre 2008 i 2012

Font: Olcina i Lois, 2014, p. 139

Bibliografia

- ASOCIACIÓN DE GEÓGRAFOS ESPAÑOLES (AGE) (2004). *Spanish Geography on the challenge of contemporary Society*. Madrid: Comité Español de la Unión Geográfica Internacional.
- ESPARCIA, Javier (2014). "La investigación en Geografía en los planes nacionales: Elemento de consolidación de la disciplina", dins: Teodoro LASANTA i Javier MARTÍN VIDE [ed.]. *La investigación geográfica en España (1990-2012)*. Instituto Pirenaico de Ecología (CSIC) AGE; Universitat de Barcelona, p. 87-116.
- GARCIA RAMON, Maria Dolors (1986). "Influències estrangeres i innovació metodològica en la geografia espanyola, 1940-1985. El paper de la geografia catalana", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 9, p.47-58.
- GARCIA RAMON, Maria Dolors; Joan NOGUÉ (1984). "L'evolució dels enfocaments en la geografia rural catalana, 1940-1984", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 5, p. 149-166.
- GARCIA RAMON, Maria Dolors; Joan NOGUÉ; Abel ALBET (1992). *La pràctica de la Geografia en España: innovación metodológica y trayectorias personales en la geografía académica*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau.
- LASANTA, Teodoro; Javier MARTÍN VIDE [ed.] (2014). *La investigación geográfica en España (1990-2012)*. Instituto Pirenaico de Ecología (CSIC) AGE; Universitat de Barcelona.
- OLCINA CANTOS, Jorge; Rubén LOIS GONZÁLEZ (2014). "Grupos y redes de investigación en la Geografía española: De la investigación individual a la investigación multidisciplinar", dins: Teodoro LASANTA; Javier MARTÍN VIDE [ed.] (2014). *La investigación geográfica en España (1990-2012)*. Instituto Pirenaico de Ecología (CSIC) AGE; Universitat de Barcelona, p. 119-146.

- RIUDOR, Lluís (1989). "L'herència vidaliana en la geografia espanyola", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 20, p. 21-33.
- RIERA, Pilar; Maria Dolors GARCIA RAMON; Laia OLIVER-FRAUCA; F. LAVALL (2004). "The internationalisation of Spanish Geography", dins: *Spanish Geography on the challenge of contemporary Society*. Madrid: Comité Español de la Unión Geográfica Internacional, p. 657-677.
- SCHAEFER, Fred K. (1971). *Excepcionalismo en Geografía*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Original anglès del 1953.

Tesis doctorals incloses en la nostra anàlisi

- BOLÒS, Maria de (1966). *La comarca de Olot. Estudio de Geografía Regional*, Universidad de Madrid.
- CAPEL, Horacio (1971). *La red urbana española (1950-1960)*, Universitat de Barcelona.
- CARDÓ, Josefina (1975). *Evolució dels conreus al Camp de Tarragona a partir del segle XVIII*, Universitat de Barcelona.
- CARRERAS, Carles (1978). *Estructura de la propietat, agent bàsic en la producció de l'espai urbà. El cas dels barris obrers del sud-oest de Barcelona*, Universitat de Barcelona.
- CODINA, Jaume (1971). *Modes i formes de vida al Delta del Llobregat durant els segles XVI al XX*, Universitat de Barcelona.
- COMPTE, Albert (1962). *El Alto Ampurdán: estudio de geografía regional*, Universidad de Madrid.
- ESTALELLA, Helena (1981). *Contribució a l'estudi de la propietat de la terra: el cas de la província de Girona*, Universitat Autònoma de Barcelona.
- GARCIA RAMON, Maria Dolors (1975). *Estudio de los cambios en la agricultura del Baix Camp de Tarragona (1955-1971)*, Universitat de Barcelona.
- MAJORAL, Roser (1979). *La utilización del suelo agrícola en Cataluña*, Universitat de Barcelona.
- NOGUÉ, Joan (1984). *Geografía humanista i paisatge. Una lectura humanista del paisatge de la Garrotxa a través de la literatura i de cinc grups d'experiència ambiental*, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PANAREDA, Josep Maria (1978). *Estructura i dinàmica del paisatge actual del Montseny: els impactes humans sobre els sistemes naturals*, Universitat de Barcelona.
- ROQUER, Santi (1976). *Población y transformaciones espaciales en la comarca de Osona (siglos XVIII-XX)*, Universitat de Barcelona.
- SABÍ, Joan (1982). *L'estudi agroecològic i l'evolució històrica recent del paisatge: el cas del sector occidental de la comarca de Bages*, Universitat de Barcelona.
- SÁNCHEZ, Joan Eugeni (1983). *Formación social y espacio en la Cataluña contemporánea, 1936-1975*, Universitat de Barcelona.
- TORTOSA, Josep (1978). *El llano y la ciudad de Lleida. Estudio geográfico*, Universitat de Barcelona.
- TULLA, Antoni F. (1981). *Procés de transformació agrària en àrees rurals de muntanya: les explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra*, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VIDAL, Tomàs (1973). *La despoblación del campo en Cataluña*, Universitat de Barcelona.